

Instituția contractelor

Mihail Radu Solcan

mai 2004 (o parte a notelor pentru cursul autorului despre instituțiile politice și economice)

Firme și contracte

De ce ar încheia indivizii contracte (explicite, formale) între ei? Adevărul este că, pentru multe dintre activitățile noastre, nu încheiem contracte. Nu am contract cu cei care vând fructe la marginea trotuarului, pe strada noastră. Mă aștept doar că vor veni în zilele lucrătoare. Nu au nici ore între care este deschis „magazinul”. Este suficient să te uiți pe geam și să vezi că au venit.¹

Dacă vă gândiți bine va fi probabil mai greu decât vă așteptați să găsiți contracte cu alți indivizi. Aveți probabil contracte, dar cu diverse firme.

Există o mare excepție, care sare poate în ochi multora: căsătoria. Instituția căsătoriei este un tip de instituție pe care am putea-o denumi *socială*.

Un exemplu de contract care, uneori cel puțin, este încheiat între indivizi este cel de închiriere. În cazul locuinței, s-ar părea că necesitatea contractului este determinată de faptul că locuiești „în casă”. Raționamentul este însă greșit. Aș putea închiria o mașină, nu ca să dorm în ea, ci ca să mă deplasez.

Să zicem că am interesul să folosesc mașina de două-trei ori pe lună. Aș putea să mă duc la persoana care închiriază o mașină și să plătesc pentru ziua respectivă și atât. Nu încheiem nici un contract formal. Se observă lesne că este mai avantajos însă, pentru ambele părți, să aibă un contract în care sunt specificate datele la care mașina este închiriată și condițiile de închiriere. Ambele părți câștigă: pot gândi acțiunile lor pe termen mai lung și reduc faimoasele costuri ale tranzacțiilor.

Fondul de ansamblu al discuției este acum trasat. Totul este brodat pe canavaua nenumăratelor tranzacții de pe o piață. O parte dintre aceste tran-

---

¹Pentru o introducere în problematica instituției contractelor v. Friedman[3, cap.12].

zacții sunt gândite însă pe termen lung. Iar reducerea costurilor tranzacțiilor se anunță a fi un factor-cheie.

De ce există firme

Întrebarea cu privire la existența firmelor este simplă. Ar fi foarte greu să răspundeți la ea dacă n-ați ști nici o ipoteză cu privire la natura firmei. Nu este o întâmplare faptul că Ronald Coase a primit premiul Nobel pentru răspunsul pe care l-a dat la această întrebare.

În esență, răspunsul lui Coase este: pentru a reduce costul tranzacțiilor.

Am să încerc să explic răspunsul lui Coase pornind nu chiar de la zero, de la situația ipotetică în care nu ar exista nici o firmă, ci de la situația unor firme care prestează un serviciu foarte simplu: transportul cu trenul. A o lua de la zero este mai degrabă un exercițiu filosofic și încă unul uimitor de dificil.

Să zicem că nu există nici o linie de cale ferată directă între București și Brașov. Trei firme au construit însă trei linii de cale ferată: una de la București la Ploiești, alta de la Ploiești la Predeal și alta de la Predeal la Brașov. Putem completa discuția și cu ipoteza că ecartamentul celor trei segmente de cale ferată este diferit.

O persoană care vrea să călătorească de la București la Brașov trebuie, în condițiile experimentului imaginar de mai sus, să încheie o tranzacție cu trei firme. Fiecare va vinde serviciile sale, să zicem, la prețul de 10 UM. Pentru a avea imaginea completă a costurilor trebuie să adăugăm și costurile tranzacțiilor.

Firmele ar putea face un prim pas în reducerea costurilor prin standardizarea ecartamentului și unirea celor trei segmente de cale ferată într-unul singur. Dispar transbordările, dar se mențin cele trei bilete.

Chiar dacă ar plăti același preț total de 30 UM, călătorul ipotetic pe ruta București-Brașov ar beneficia de pe urma standardizării. Transbordările au fost eliminate.

Următorul pas va consta în oferirea de către cele trei firme a unui singur bilet comun. Din nou, chiar dacă ar plăti același preț total de 30 UM, călătorul ipotetic pe ruta București-Brașov ar avea un beneficiu. De data aceasta cauza rezidă în reducerea costurilor de tranzacție.

Ce se întâmplă însă dacă firmele se unesc într-o singură firmă? Firmele aveau și ele costuri legate de tranzacțiile încheiate între ele. Până acum a

fost vorba despre costuri de tranzacție într-un sens destul de direct și de naiv (în cazul călătorului ipotetic). Acum sensul este mai subtil. Cele trei firme unite pot crea o structură organizațională comună. Ca și în cazul oricărui alt contract, pot planifica pe termen mai lung. Și, lucru extrem de semnificativ, pot oferi un serviciu la un preț mult mai mic.

Să spunem că biletul București-Brașov costă acum 20 UM. Firma poate spera acum că mai mulți călători vor recurge la serviciile sale. Cu alte cuvinte, ea va avea de câștigat de pe urma creșterii eficienței sale.

Firmele nu-și pot crește la nesfârșit eficiența prin fuziuni. Firma este o organizație, iar o organizație prea complexă va fi foarte greu de condus și va conduce la ineficiență.

Un mare constructor de automobile, de exemplu, nu confecționează absolut toate piesele în uzinele sale. Reducerea pe care ar obține-o în planul costului tranzacțiilor ar fi foarte subțire în comparație probabil cu dificultățile pe care și le-ar crea încercând să producă materialele textile de care are nevoie. Constructorul de automobile lucrează cu o sumedenie de furnizori. Cu aceștia are contracte.²

Imaginea panoramică a unei economii de piață este aceea a nenumăratelor tranzacții sistematice sau ocazionale, complementare însă cu o sumedenie de relații pe bază de contracte: între indivizi și firme (inclusiv contracte de angajare), precum și între firme.

Firmele private și firmele de stat

S-ar părea c-am scăpat din peisajul de ansamblu al societății un personaj foarte important: statul. Nimic mai greșit decât această impresie. Dacă ținem cont de distincția care trebuie făcută între organizații și instituții, statul este deja prezent în peisaj. Rămâne doar să-l punem în evidență.

Să zicem că o firmă a rămas singură pe un segment de piață în urma unor procese de fuzionare a firmelor sau a falimentului concurenților. Prin ce se deosebește de o agenție a statului? Sunt câteva deosebiri esențiale. Firma aceasta a rămas singură pe segmentul de piață, dar oricând poate apărea o firmă care încearcă s-o concureze. Intrarea pe piață nu este închisă. De asemenea, această firmă nu primește ordine de la politicieni. În sfârșit, o altă

---

²Cititoarele și cititorii dispun, în limba română, de o carte excelentă pe tema naturii firmelor, cea editată de către Williamson și Winter[5].

trăsătură importantă a acestei firme este că nu are acces la fonduri comune la nivelul întregii societăți.

Putem introduce acum treptat ideea de agenție a statului. Mai întâi caracterizăm ideea de firmă de stat. Nu este neapărat necesar ca această firmă să aibă acces la fondurile comune. Dacă este să facem presupunerea cea mai favorabilă, ea este chiar o sursă pentru fondurile colective. Firma de stat primește însă ordine de la politicieni. Ea poate fi totuși concurată de firme care nu sunt *de stat*, în sensul precizat aici.

Agențiile statului sunt tot firme de stat, dar care au o trăsătură crucială suplimentară. Accesul în segmentul lor de activitate este închis concurenței.

Există o literatură vastă pe tema modului în care accesul este închis concurenței. De regulă, tema dominantă este cea a folosirii forței pentru a exclude concurența. Aici vom adopta însă o versiune diferită: excluderea concurenței se bazează pe o combinație de folosire a forței și persuasiune.³

Felul în care este asigurată excluderea concurenței nu este însă teribil de important aici. La urma urmei, nu ne interesează organizațiile (firme, agenții), ci instituțiile. Dacă lăsăm deci detaliile (importante numai din perspectiva studiului organizațiilor) la o parte și adăugăm la firme de stat și agenții, adunările controlate de către alegători (într-o democrație), atunci statul a căpătat contururile necesare pentru a-l vedea în tabloul unde părea absent.

Între Leviatan și o lume a firmelor private

Poate mai vastă decât literatura cu privire la natura statului este cea privitoare la dimensiunile sale. Problematika ei este însă una ce ține de filosofia politică și ne interesează aici doar tangențial.

În literatura de care vorbeam sunt consacrate imaginile a două stări ipotetice extreme ale societății. La un capăt s-ar afla societățile în care totul este *de stat*. Firmele sunt de stat. Orice problemă este rezolvată de către o agenție a statului sau de către o adunare aleasă. Nu trebuie să identificați automat acest stat extins la maxim cu idealul comunist.⁴ Unii autori sunt

---

³S-ar putea să trebuiască să completăm povestea lui Mancur Olson[4] despre banditul sedentar cu una despre oratorul sedentar.

⁴Idealul comunist, așa cum exista el în practica din Europa de Est, era acela al unui Leviatan exclusiv bazat pe organizare, nu pe instituții. Este foarte probabil că acest ideal era, de fapt, diferit de idealul comunist al lui Marx.

de părere c-ar trebui extins foarte mult controlul democratic.⁵ Criticii lor susțin că democrația ar fi imposibilă într-o lume în care toate firmele aparțin *statului*.

La polul opus se situează o societate ipotetică în care nu există decât firme private. Nu există nici firme de stat, nici agenții de stat și nici adunări care au puterea exclusivă de a da reguli.⁶

Pe fondul acestor doi poli putem lămuri o chestiune care pare adesea să fie soluționată unilateral. Intuiția obișnuită este că Leviatan ar avea un ascendent în domeniul instituțiilor. El ar fi singurul în stare să emită reguli generale și să asigure respectarea lor.

Cine ar emite reguli în lumea firmelor private pare să fie întrebarea. Întrebarea are însă o presuposiție criticabilă: aceea că regulile sunt *făcute* de legiuitori legitimi. Regulile sunt și rodul evoluției, sunt descoperite în cadrul unor procese de constituire spontană a ordinii. De asemenea, nimic nu împiedică respectarea unor reguli formulate de către autori pricepuți, dar care nu sunt decât niște oameni foarte respectați și atât. Procesul este tot unul de selecție: oamenii se opresc asupra acelor reguli care creează cele mai bune condiții pentru creșterea eficienței acțiunilor.

Următoarea întrebare pare să rămână însă fără răspuns: cum se asigură respectarea regulilor? Cui se adresează cele sau cei lezați de încălcarea regulilor? Întrebarea se bazează iarăși pe o confuzie. Faptul că nu există monopol al statului asupra justiției nu antrenează logic concluzia că nu există un sistem al justiției. Atâta doar că în locul agențiilor de stat care au monopol asupra justiției există firme concurente.⁷ Raționamentul poate fi extins asupra cazului furnizorilor de securitate.

Care este rezultatul în materie de instituții pe care-l putem obține cu ajutorul acestor doi poli? Îi putem folosi pentru a filtra instituțiile. Unele

---

⁵O carte emblematică pentru această tendință este cea a lui Samuel Bowles și Herbert Gintis, *Democracy and Capitalism* (New York: Basic Books, 1986). Ea a fost tradusă în limba franceză cu titlul *La démocratie post-libérale* (Paris: La Découverte, 1987).

⁶Cred că intuiția definitorie pentru acest pol este aceea că proprietatea privată este recunoscută și apărată în mod spontan de către indivizi. A se vedea o formulare a acestei idei la Alchian: „Se pare că este un fapt că indivizii nu contemplează pasivi furtul proprietății altuia”(Alchian[1, p.129]). Ideea transpare oarecum și din citatul din Alchian reprodus de Eggertsson[2, p.50]. Aici se vede cum Alchian susține că eticheta, tradiția și ostracizarea joacă și ele un rol în apărarea proprietății private.

⁷Pentru o analiză amănunțită a implicațiilor apărării pur private a drepturilor de proprietate privată este recomandabilă lectura capitolului 18 din Friedman[3].

vor apărea cu pregnanță la un pol, altele la celălalt.⁸

Fiecare cititoare sau cititor are, fără îndoială, idealurile sale politice. Ideea este de a le pună însă, pentru o clipă, în paranteze. După caz, atât Leviatanul, cât și lumea firmelor private trebuie văzute într-o lumină cât mai roz. Leviatanul, de pildă, ar putea fi conceput ca o democrație foarte cuprinzătoare; lumea firmelor private ar putea fi considerată ca una pe deplin pașnică.

Nici instituția proprietății private, nici cea a contractelor nu au sens la polul dinspre Leviatan. Chiar dacă Leviatanul este democratic, nu contractele, ci opțiunile publice primează în toate situațiile. Nimeni nu încheie contracte cu nimeni, totul este decis în cadrul instituțiilor politice.

La polul opus, instituțiile politice sunt cele care n-au sens. Aceasta este o lume a proprietății private și a contractelor. Instituția contractelor este aici crucială.

Rolul instituției contractelor

Trebuie să facem o deosebire între *instituția contractelor* și mulțimea contractelor. De ce ar avea însă nevoie părțile contractante de instituția contractelor?

Primul rol al instituției contractelor este să asigure o modalitate de sancționare a persoanelor care n-calcă un contract. Pentru aceasta, regulile trebuie să asigure posibilitatea recursului la un arbitraj imparțial, capabil să asigure respectarea contractelor.

Al doilea rol al instituției contractelor este acela de a determina ce tipuri de clauze contractuale nu pot fi recunoscute ca valabile de către terțe părți. Toată dezbaterea, de exemplu, cu privire la prostituție poate fi redusă la analiza valabilității unui contract de furnizare de servicii sexuale în schimbul unor bani, bunuri sau servicii. Unii resping asemenea clauze contractuale, alții socotesc că acesta este un contract ca oricare altul.

Un rol înrudit cu cel de mai sus este cel de a determina ce clauze ale unui contract *lezează* alte părți decât contractanții.

În sfârșit, dar nu în ultimul rând, instituția contractelor are de-ndeplinit și

---

⁸O discuție mai avansată ar trebui să țină cont de conexiunile cu problematica eficienței. Ea ar trebui să răspundă la întrebarea „care sunt instituțiile care creează condițiile care dau indivizilor posibilitatea de a calcula eficiența și de a o maximiza?”

rolul de stabilire a clauzelor implicite⁹ ale contractelor. Părțile contractante nu alcătuiesc și nici nu prea au cum alcătui contracte cu clauze care să acopere toate situațiile care pot interveni în viitor. Un exemplu tipic ar fi cel al situației în care, într-un contract de închiriere, nu se prevede cu cât timp înainte trebuie să-și anunțe proprietarul chiriașul că trebuie să părăsească locuința. În caz de litigiu cu privire la preaviz, arbitra sau arbitrul ar trebui să fie în măsură să indice un termen. Este perfect posibil ca și-n lumea firmelor private intervalul respectiv să fie lung sau chiar foarte lung.¹⁰

Bibliografie

- [1] Armen Alchian. *Economic Forces at Work*, capitolul „Some Economics of Property Rights”, pp. 127–149. Indianapolis: LibertyPress, 1977. Citată la p. 5.
- [2] Thráinn Eggertsson. *Economia neoinstituțională*. Chișinău: Cartier, 1999. Citată la p. 5.
- [3] David Friedman. *Law’s order: what economics has to do with law and why it matters*. Princeton: Princeton University Press, 2000. <http://ddfr.best.vwh.net/laws_order/index.shtml>. Citată la pp. 1 and 5.
- [4] Mancur Olson. Dictatorship, democracy, and development. *American Political Science Review*, 87(3):567–576, 1993. Citată la p. 4.
- [5] Oliver Williamson și Sidney G. Winter, editori. *Natura firmei*. Timișoara: Sedona, 1997. Citată la p. 3.

---

⁹În limba engleză, am vorbi despre *default*-uri.

¹⁰Dacă unora așa ceva li se pare că este „socialism”, atunci și-n lumea firmelor private, firmele care se ocupă cu împărțirea dreptății ar putea cultiva acest gen de „socialism”. Am păstrat ghilimelele pentru că nu cred că termenul de „socialism” este folosit în chip adecvat aici. Este vorba mai mult de o ideologie a *grijii* pentru alții.